

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Stadsplaneringen och arbetarbostadsfrågan

Hossein Sheiban, *Den ekonomiska staden. Stadsplanering i Stockholm under senare hälften av 1800-talet*, Diss, Arkiv avhandlingsserie 56, Lund, 2002. 335 s.

Ämnet för avhandlingen *Den ekonomiska staden* är framväxten av en stadsplaneringsdiskurs i Stockholm under 1800-talets senare hälft. Undersökningen behandlar samtidigt sätt att definiera, förhålla sig till och "tala om" staden som objekt för kommunal planering. Närmare bestämt fokuseras de förändringar vilka, mot seklets slut, gjorde det möjligt att formulera frågan om arbetarklassens boende som objekt för offentliga ingripanden. Ämnet – svensk bostadspolitik, dess historiska rötter och förutsättningar – är gammalt. Avhandlingens infalls-vinkel representerar däremot något nytt inom den stads- och kommunhistoriska forskningen: den grundas i en historiesyn enligt vilken förändring är resultatet av begreppsförskjutningar och kamp om definitioner i lika hög grad som en konsekvens av sociala, ekonomiska och politiska faktorer.

På sätt och vis är *Den ekonomiska staden* en avhandling som reser frågan varför inte, snarare än frågan varför, när det gäller förhållandet mellan stadsplanering och arbetarklassens boende under industrialismen. Hossein Sheiban framhåller att bostadsbrist och sociala missförhållanden bland arbetarklassen givetvis inte var något nytt för det sena 1800-talet. Frågan, som författaren ser den, är snarast varför bostadsfrågan *inte* kom att formuleras i termer av ett specifikt socialt problem före 1890-talet. Arbetarklassen själv och dess framväxande intresseorganisationer spelade en mera undanskymd roll i det avseendet. Den saknade ännu reellt politiskt inflytande i kommunen och, menar Sheiban, uppmärksamheten måste därför riktas mot andra typer av förklaringar. Därigenom aktualiseras den intressanta frågan vilka förskjutningar i sättet att tala om och förhålla sig till den urbana miljön som gjorde det möjligt att identifiera och formulera arbetarbostadsfrågan som ett socialt och, i förlängningen, stadsplaneringsproblem. Problemet handlar i grund och botten om våra möjligheter och begränsningar att över huvud taget "tänka" och "tala" om saker – som i föreliggande fall bostadsproblematiken.

Delvis som en konsekvens av det valda perspektivet förskjuts uppmärksamheten bort från de inom historievetenskapen vanligt förekommande aktörsorienterade analysmodellerna och därmed också de erkänt problematiska frågorna rörande aktörers intentionalitet. Istället öppnar sig avhandlingen mot ett mera, i vid mening, strukturellt betraktelsesätt. Detta är ett vägval som förfaller mig fruktbart, även om det självfallet är så att också diskursivt orienterade forsknings-

strategier innebär en rad utmaningar vad gäller teoretisk konsistens, begreppsanvändning och operationalisering. Hur författaren hanterar dessa problem återkommer vi till längre fram, men det skall redan nu konstateras att *Den ekonomiska staden* också har en i positiv mening påtagligt empirisk framtoning. Sheiban strävar genomgående efter att förankra sina resonemang i en mycket omfattande genomgång av inte minst stadskommunalt material.

I det följande kommer jag först att sammanfatta avhandlingens innehåll. Därefter tar jag upp några synpunkter på författarens problematisering av ämnet, inbegripet avhandlingens teoriram. I nästa steg diskuteras undersökningens genomförande och de huvudresultat som presenteras. Avslutningsvis gör jag en sammanfattande bedömning av avhandlingen.

Uppläggning och innehåll

Teoretiskt utgör Michel Foucault den huvudsakliga inspirationskällan i *Den ekonomiska staden*. Med utgångspunkt i Foucaults analyser av formerna för det mänskliga vetandet utreds stadsplaneringsproblematiken med hjälp av två begrepp, logos och logik. Logik bestäms i kapitel 1 som de "konkreta stadsplane-åtgärdernas" diskursiva sammanhang, medan logos är ett begrepp som ligger på en högre abstraktionsnivå. Logos avser de diskursiva "grundvillkoren" för hur konkreta logiker, eller konkreta stadsplaneåtgärder formulerats. Detta sätt att använda diskursbegreppet avspeglas också i avhandlingens disposition och uppläggning (s 14–17).

Närmare bestämt sönderfaller undersökningen i två huvudblock – ett med kapitel 2–4, vilka följer en kronologisk disposition samt ett där kapitel 5–8 ingår. De senare är i huvudsak tematiskt organiserade. I kapitel 2–4 kartläggs framväxten av en stadsplaneringsdiskurs i Stockholm under 1800-talets senare hälft. Dess logiska struktur dissekeras och bostadsfrågan arbetas in i analysen allt eftersom den aktualiserades i samtiden. I kapitel 5–8 placeras så stadsplaneringsfrågorna i ett vidare samhällsperspektiv. I dessa kapitel analyseras "den logiska förändring" av stadsplaneringens grundförutsättningar vilka möjliggjorde "uppkomsten av arbetarbostadsfrågan" (s 22). Ett antal för analysen centrala dimensioner behandlas, främst relationen mellan å ena sidan stadsplanering, å andra sidan det sena 1800-talets syn på samhälle, stat och kommun. Trots de ambitiösa teoretiska utgångspunkterna hålls den inledande teoridiskussionen förhållandevis kort; avhandlingens karaktär i stort bestäms, som redan antytts, av en omfattande empirisk analys av stadsplaneringsdiskursens framväxt och utveckling i Stockholm.

Temat i kapitel 2 är det författaren kallar "rörelsen", ett centralt begrepp i det i huvudsak ekonomistiska logos som dominerade stadsplaneringstänkandet i huvudstaden vid 1800-talets mitt. "Rörelse" kunde, väldigt konkret, betyda det lokala näringslivet i största allmänhet, men också själva "rörelsen" av varor genom stadslandskapet, via infrastruktur som hamnar, gator och järnvägar. I kraft just av

sin mångtydighet blev "rörelsen" ett nyckelbegrepp i stadens diskussioner om olika stadsplaneringsåtgärder. Avhandlingens kapitel 2 är kort och gott ett mycket intressant kapitel och Sheiban visar övertygande hur syften att främja "rörelsen" – i dess olika bestämmingar – utgjorde ett ledmotiv för alla olika slags stadsplanediskussioner. Allt pekar fram mot omständigheten att staden definierades i första hand som en ekonomisk enhet. "Allt som rörde staden och dess planering måste komma till uttryck i 'rörelsens' termer för att kunna erkännas som frågor för stadsplaneringen." (s 67) Här urskiljer vi således en viktig aspekt av samtidens definition av staden och dess sammanhang.

Kapitel 3 behandlar därefter den så kallade gaturegleringsaffären, det vill säga den form av spekulationsverksamhet med tomtmark som Stockholms stad kom att ägna sig åt som ett sätt att finansiera de egna stadsplaneåtgärderna. Analysen inriktas här på hur rörelsetemat konkretiserades till faktisk stadsplanering. Stadsplanering kostar och kostnaderna täcktes till del genom att staden gav sig in på tomtspekulation. I korthet gick kommunens strategi ut på att handla upp tomtmark som därefter såldes med vinst under de perioder när byggnadsverksamheten i staden expanderade. Verkställandets logik, menar Sheiban, skilde sig egentligen inte från vanlig "affärslogik".

Kapitel 4 bildar slutpunkt i avhandlingens första del. Häri behandlas bostadsfrågan, mera specifikt frågan om arbetarbostäder i Stockholms stad. Tyngdpunkten ligger på utvecklingen under 1870-talet. Författarens avsikt är att visa hur de mindre bemedlades bostadsproblem av de styrande främst betraktades som ett marknadsrelaterat snarare än specifikt socialt problem. För dem handlade frågan om en "ekonomiskt betingad brist på billiga bostäder" (s 118). Grundperspektivet var alltså – återigen – ekonomistiskt. På den punkten gör författaren också en intressant jämförelse med Västkusten. Jämfört med i Göteborg, menar Sheiban, fick filantropiska perspektiv på sociala problem i allmänhet och på bostadsfrågan i synnerhet aldrig samma genomslagskraft i huvudstaden (s 91).

Det diskursiva ramverk som bildat utgångspunkt för stadsplanetänkandet vid seklets mitt började emellertid till sist förändras, en utveckling som behandlas i avhandlingens andra del. Avhandlingens kapitel 5–8 tar således upp de begreppsglidningar och omdefinitioner av verkligheten som på sikt utmynnade i ett mera socialt orienterat logos. Bakgrunden är stadsplaneringsproblematikens i vid mening politiska och sociala kontext.

I kapitel 5–6, till exempel, diskuteras ingående relationen mellan begreppen kommun, samhälle och stat. Rolf Torstendahls fyrfasmodell av kapitalismens utveckling – och i synnerhet det av Rudolf Hilferding ursprungligen koncipierade begreppet organiserad kapitalism – introduceras som ett komplement, eller snarare en länk mellan avhandlingens diskursiva grundperspektiv och empirin. Modellens relevans för sammanförandet av diskursperspektivet med empirin finner författaren framför allt i ideologiskt avseende; det sistnämnda en punkt som vi

skall återkomma till längre fram. Med utgångspunkt i modellen av den organiserade kapitalismen kan, lyder huvudargumentet, de svenska kommunerna mot slutet av 1800-talet helt enkelt ses som ett slags förlängning av staten. Och med *den* utgångspunkten blir det då också möjligt att förklara den mer interventionistiska, eller proaktiva hållning å kommunens sida som återspeglas i arbetarbostadsfrågans utveckling.

Den lokala arbetarklassen och frågan om arbetarbostäder analyseras därefter, i kapitel 7, i termer av "integrationsordning". Här möter alltså ännu ett välkänt tema från tidigare forskning, nämligen hur 1800-talets borgerliga samhälle strävade efter att kultivera, civilisera och därmed också desarmera den potentiellt farliga arbetarklassen. Arbetarklassen, en direkt konsekvens av industrialismen, skulle helt enkelt integreras med det borgerliga samhället. Och ett konkret verktyg för den strävan blev på sikt egnahemsrörelsen. Kapitel 7 utgör därmed också ett slags rundmålning av det sociala livet i Stockholms stad under senare hälften av 1800-talet. Med utgångspunkt i källmaterialet målar författaren en visserligen ganska välkänd bild av det etablerade samhällets syn på arbetarklassen, liksom av arbetarklassens sociala villkor. Men det görs på ett uttrycksfullt sätt och ämnet betraktas konsekvent i ljuset av stadsplaneringsproblematiken – avhandlingens huvudfråga.

I kapitel 8, slutligen, tar Sheiban upp de lokala politiska och ekonomiska konflikterna. Där uppmärksamheten tidigare riktats mot arbetarklassen är det nu stadens näringsidkare och inte minst fastighetsägarna som ställs i fokus. I det sammanhanget uppmärksammar författaren bland annat de intressekonflikter som fanns mellan de privata fastighetsägarna och staden som ekonomisk och politisk aktör. Å ena sidan fanns ett slags grundläggande samförstånd mellan dessa aktörer ifråga om den fria konkurrensen på fastighetsmarknaden, å andra sidan hade staden automatiskt vissa fördelar som systematiskt satte samma konkurrens ur spel. Sammantaget friläggs emellertid även i denna dimension vissa beröringspunkter i samhällsideologiskt avseende: gemensamma synsätt och perspektiv vilka pekade i riktning mot ett nytt socialt logos och därmed också arbetarbostadsfrågan som socialt problem.

Sammanfattningsvis drar författaren ut avhandlingens huvudlinjer, framåt i tiden. Sheiban poängterar därmed något som han uppfattar som en kontinuitet i förhållande till 1900-talet. "Arbetarbostadsfrågan", menar han, "markerade stadsplaneringens övergång till en ny period, som i väsentliga avseenden sammanfaller med inträdet i kapitalismens 'organiserade' fas" (s 278). Med utgångspunkt i det nya sociala logos som därmed kom att utmärka synen på modern stadsplanering kan vi, menar han, i förlängningen också ana övergången till den moderna välfärdsstaten på lokalplanet, om än under nya ideologiska förtecken jämfört med 1800-talet. Framväxten av en socialt färgad stadsplaneringsdiskurs förerbådade inget mindre än det moderna Folkhemmet.

Problematisering och teoriansknytning

Den teoretiska inramningen av *Den ekonomiska staden* speglar den uppmärksamhet svenska historiker sedan en del år ägnat begreppshistoriska problem. Intresset för sådana frågor signalerar, för att tala med Madeleine Hurd och Tom Olsson, i någon mån ett "genreuppror" mot etablerade synsätt och metodtraditioner inom historieämnet – med allt vad det innebär av möjligheter men också komplikationer.¹ Begreppshistoriska aspekter har dock befruktat diskussionen om den svenska moderniseringsprocessen, inte minst när det gäller forskningen om den "svenska modellen" och välfärdsstatens framväxt, men – och i detta fall är det diskursanalytiska perspektivet än mer uttalat – det har också börjat färga den stadshistoriska forskningen.² Mats Delands avhandling om 1900-talets Stockholm är ett uppenbart exempel,³ Hossein Sheibans *Den ekonomiska staden* ett annat.

Tydliga beröringspunkter, vad avser det diskursteoretiska perspektivet, finns också med till exempel Bent Flyvbjergs vid början av 1990-talet uppmärksammade avhandling om rationalitet, makt och samhällsplanering, även om nu just detta arbete inte refereras i Sheibans undersökning.⁴ Det sistnämnda må så vara. Principiellt tycker jag det är bra att de inledande teoretiska resonemangen tuktats och hållits nere, vad gäller sidantal. Dock: samtidigt torde ett stringent framställningssätt icke ha varit oförenligt med en något tydligare fokusering av vissa centrala teoretiska problem. Min tvekan aktualiseras med anledning av två funderingar kring avhandlingens uppläggning. Den ena är av principiell art: vilka är, egentligen, våra möjligheter som historiker att över huvud taget kunna förstå det förflutna, givet de kunskapsteoretiska utgångspunkterna för Foucaults diskursanalytiska perspektiv? Min andra synpunkt rör sambandet mellan Foucault och den, låt oss för enkelhetens skull säga, torstendahliska fyrfasmodellen.

Nu skall det visserligen noteras att Sheiban markerar distans till Foucault. Avhandlingen är således ingen osjälvständig applikation av det diskursanalytiska perspektivet i Foucaults litet speciella tappning. Men begreppet diskurs spelar ändå en nyckelroll i analysen och desto viktigare, således, att bringa klarhet i dess kunskapsteoretiska status. Vad däremot gäller definitionerna av de för analysen viktiga begreppen logik och logos finns mindre att anmärka, även om man kanske en smula kan fundera över dessa storheters avgränsningar: begreppet logik i avhandlingen avser således de "konkreta stadsplaneåtgärdernas" diskursiva sam-

manhang, medan logos fångar grundvillkoren för formuleringen av konkreta logiker. Men var börjar och slutar i så fall diskursen i denna senare skepnad? Det vill säga vi möter den principiella svårighet som post-strukturalistiska och post-modernistiska teoribildningar bjuder: hur transformerar man lämpligast exempelvis Foucault till en uppsättning metodologiskt skarpa analysinstrument?

Nåväl. Viktigt är, om jag uppfattat Foucault rätt, synen på diskursanalys som en form av "arkeologi". När det gäller framväxten av det moderna, vetenskapliga tänkandet arbetade ju Foucault på så sätt att han fångade upp samtida skärvor, eller artefakter av diskurser och därefter arbetade sig bakåt för att i görligaste mån rekonstruera sammanhanget. Skälet var vetenskapsteoretiskt. Full förståelse av diskurser i historiskt perspektiv förutsatte, enligt honom, en förmåga till inlevelse och förståelse av det förflutna som vi egentligen inte var mäktiga – per definition eftersom vi själva lever fångade i en annan diskurs än det förflutna. Härav således den "arkeologiska" metoden. Den betingas av en rad viktiga frågor om hur vi tolkar fakta, hur vi söker upp dessa fakta och hur vi organiserar dem till en framställning i våra egna analyser.⁵ I sin avhandling väljer dock Sheiban att arbeta på ett i förhållande till Foucault omvänt sätt, det vill säga han börjar med en kartläggning av 1800-talets stadsplanediskurs för att därefter arbeta sig framåt i tiden.

Det här är alltså en principiellt viktig fråga som visserligen kommenteras i texten (s 15), men måhända något kortfattat och Sheibans egen position i förhållande till problematiken förefaller mig därför något oklar. Låt oss till exempel ta hans deklaration att "[m]aterialgenomgången [av det stadskommunala materialet] varit fullständig" (s 21). Jag har, sett i ett perspektiv, inga som helst skäl att betvivla att genomgången av olika arkivserier verkligen är fullständig. Sett i ett annat perspektiv ter sig påståendet som mera djärvt. Enligt avhandlingen har "alla ställningstaganden som gjorts i stadsplanefrågor" under den undersökta perioden registrerats. Men – vem avgör det? Exakt hur och på vilka grunder har författaren bedömt vad som varit ett stadsplaneärende eller ej? Är det författarens egen, och säkert välgrundade, bedömning eller kanske samtidens förvaltningsgång, eller måhända den kommunala administrationens sätt att organisera arkiv och källmaterial som till sist varit avgörande? Hur kan vi, sett i ett diskursanalytiskt perspektiv, över huvud taget förstå eller få grepp om det förflutna och därmed också veta vad det egentligen är för material vi väljer och hur detta material bäst organiseras till en rättvisande berättelse om det förflutna.

Min andra synpunkt rör, som antytts, sammanförandet av det diskursanalytiska perspektivet med modellen av den organiserade kapitalismen i kapitel 5. I detta kapitel vidareutvecklas förvisso författarens egna utgångspunkter på ett

1. Madeleine Hurd & Tom Olsson, "Genreupproret", *Historisk tidskrift* 2002:1.

2. Ett par exempel är Lars Trägårdh, *The Concept of the People and the Construction of Popular Political Culture in Germany and Sweden, 1848–1933*, Berkeley 1993; Bo Stråth, *Mellan två fonder: LO och den svenska modellen*, Stockholm 1998.

3. Mats Deland, *The Social City. Middle-Way Approaches to Housing and Suburban Governmentality in Southern Stockholm 1900–1945*, Stockholm 2001.

4. Bent Flyvbjerg, *Rationalitet og magt*, 1–2, Aalborg 2002.

5. Foucault är givetvis inte det enda exemplet. Se också t ex Hayden White, *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987.

klargörande sätt. Men analogt med föregående problematik saknar jag här en mera principiell utredning av förhållandet mellan två begrepp, i det här fallet diskurs respektive ideologi. Det senare fångar nämligen den dimension i vilken Sheiban ser den tydligaste kopplingen mellan avhandlingens övergripande utgångspunkter och diskussionen om den organiserade kapitalismen. Min fråga betingas av följande reflektion: å ena sidan faller diskursperspektivet tillbaka på postmodern teoribildning medan, å andra sidan, ideologibegreppet ursprungligen är framsprunget ur marxistisk teoribildning. Och aldrig mötas de två. Eller?

Följer vi Foucault fanns det egentligen inget "utanför" de diskurser som konstituerade verkligheten, varken ideologier, eller till exempel "falska klassmedvetanden" och "objektiva klassintressen", det vill säga begrepp som är intimt förknippade med det moderna ideologibegreppets framväxt. Som en konsekvens underkände han därmed också tanken att det över huvud taget kunde existera historiska subjekt.⁶ Med denna närmast stenografiskt korta sammanfattning av sammanhanget till diskurs respektive ideologi vill jag således säga att vi rör oss med två teoretiska traditioner vilka utgår från ganska olika sätt att betrakta och förklara verkligheten. Och frågan är då i vad mån diskursperspektivet går att förena med ideologianalys via modellen av den organiserade kapitalismen som förenande länk. Kanske – men jag är inte helt övertygad. Möjligen av detta skäl andas också själva avhandlingstexten i just dessa passager en viss och för undersökningen i övrigt okaraktäristisk tveghänsenhet (s 143).

Positioneringen i förhållande till storheterna diskurs respektive ideologi är således viktig när det gäller analysen av relationen mellan stat och kommuner i det sena 1800-talets Sverige. Vilka teoretiska distinktioner är möjliga, alternativt rimliga att göra för att den organiserade kapitalismen som samhällsmodell skall kunna kopplas till frågan om lokala utvecklingsmönster och framväxten av en modern, socialt inspirerad stadsplaneringsdiskurs? Jag menar nämligen att det inte är givet att de svenska kommunerna efter 1862 enkelt kan förstås som ett "av de lokala, urbana uttrycken för staten" enbart genom en breddning av begreppet stat (s 145). Låt oss exempelvis förhålla oss till frågan om statlig respektive kommunal intervention i näringslivet, en av de många intressanta aspekter som tas upp i avhandlingen. Å ena sidan är ju staten den aktör som ytterst – lagstiftningsvägen – lade fast de institutionella spelreglerna för samhällslivet, inbegripet ekonomin. Kommunerna agerade således inom ett yttre av staten fastlagt ramverk och i det specifika avseendet kan vi självfallet se det som att kommunerna, i vissa situationer, blev en förlängd arm till staten. Å andra sidan talar vi just om ett *ramverk* för kommunalt agerande och då är det ju också klart att det samtidigt fanns en betydande frihet för kommunerna i förhållande till staten. Det är möj-

6. Jfr de klarläggande analyserna av problemet i Slavoj Zizek, "Introduction: The Spectre of Ideology", i Slavoj Zizek (red), *Mapping Ideology*, London 1994; Paul Ricoeur, *Lectures on Ideology and Utopia*, New York 1986.

ligt att resa fler frågor av motsvarande slag. Men låt mig endast sammanfatta denna del av genomgången med reflexionen att författaren sannolikt hade kunnat driva sina resonemang ett steg vidare: vissa av de teoretiska sammanföringar som görs i avhandlingen ter sig inte som helt givna.

Genomförande och resultat

Det avsnitt i avhandlingen där en läsare stannar upp är således kapitel 5. Som helhet betraktad, menar jag dock, fungerar Sheibans kombinerat kronologisk/tematiska disposition väl. Den gör det till stor del tack vare författarens gedigna empiriska genomlysning av stadsplaneringsfrågorna i Stockholm. Till exempel knyts de inledande kapitlens beskrivning av "rörelsen" och "gatureruleringsaffären" ihop på ett bra sätt med de senare avsnitten i avhandlingen. *Den ekonomiska staten* är, som framhållits, en avhandling som ligger mycket nära källmaterialet och häri ligger, trots de frågetecken som kan resas i teoretiskt avseende, mycket av avhandlingens styrka.

Vad gäller de resultat som presenteras känns dessa också i huvudsak övertygande. Framställningen reser dock, vid en granskning, några intressanta frågor. I några av dessa sammanhang aktualiseras de spörsmål som redan dryftats. Det gäller bland annat den intressanta diskussionen om staten och kommunerna i kapitel 5–6 och Sheibans problematisering av tidigare tolkningar av kommunen som "bolagsrättsligt" grundad instans, eller association. Det vill säga vi möter en uppfattning som på sitt sätt uttrycker raka motsatsen till den mer statsorienterade syn på kommunerna som författaren menar slog igenom mot seklets slut. Viktiga referenser i det sammanhanget är uppsatserna av Fritz Kaijser (1962) och Ingmar Norrlid (1970). Analogin mellan kommunen och aktiebolaget härleds till Kaijsers uppsats (s 154, not 107),⁷ men det, analytiskt sett, viktigaste arbetet i det sammanhanget synes mig egentligen vara Norrlids uppsats. Och går vi i närmkamp med *denna* text, är det ju så att Norrlids tolkning inte är entydig. Aktiebolagstanken var, som vi vet, ny för 1800-talet – om vi undantar föregångare i form av handelskompanier och motsvarande. Men av Norrlids analys framgår också att "[d]et associations- eller bolagsrättsliga sättet att se på kommunen och det kommunala verksamhetsområdet torde ha hört till det politiskt-ideologiska allmogset på 1800-talet".⁸ Av det skälet menar han också att det är svårt att bedöma hur mycket av kommunallagstiftningen som inspirerats av bolagsrätt – alltså ett ekonomiskt logos – och hur mycket som i själva verket föll tillbaka på äldre, svensk förvaltningstradition.

7. Fritz Kaijser, "1862 års kommunalförordningar. Tillkomst och innebörd. Ekonomisk, social och idépolitisk bakgrund", i Sven Ulric Palme (red), *Hundra år under kommunalförfattningarna 1862–1962. En minnesskrift*, Stockholm 1962; Ingmar Norrlid, "Kommunen som bolag? En studie i liberal rösträttspolitik före första världskriget", *Scandia* (36:1) 1970.

8. Norrlid 1970, s 75.

Med anledning av den osäkerhet som således fanns rörande kommunernas status i samtiden kan vi dra en intressant slutsats. Den samtida osäkerheten rörande avgränsning och definitioner av kommunen är – åter – principiellt viktig att klarlägga och kartlägga i ett diskursanalytiskt perspektiv. Ett fall där detta är relevant är givetvis den övergripande frågan om ideologiska förändringar i synen på kommunen. Ett annat fall, då av mera metodologisk karaktär, är denna diskursavgränsning i förhållande till kontexten: var börjar det ena och slutar det andra? Norrlids ordvändning ”politiskt-ideologiskt allmångods” är av särskilt intresse i det sammanhanget. Hur mycket av 1800-talets stadsplaneringsdiskurs var således ett uttryck för ett ekonomiskt logos specifikt för den kommunala kontexten och hur mycket av den reflekterade en tidsanda i största allmänhet? Frågan besvaras egentligen inte i avhandlingen och vi har här en, i mitt tycke, konkret illustration till hur det faktiskt kan vara problematiskt att arbeta med ett diskursperspektiv på historiskt källmaterial. Min uppfattning är nu visserligen att invändningar av det här slaget inte ruckar på avhandlingens huvudresultat, men ett tydligare klarläggande i texten rörande kommunernas status hade varit värdefullt.

Av mera marginell betydelse är ett par andra omständigheter som dock pekar på den nytta något fler utblickar i den stadshistoriska litteraturen kunnat göra. Därvid är iakttagelsen intressant att ”affärsverksamhet med fastigheter” utformades som en specifikt stockholmsk lösning på de finansiella frågorna förknippade med nya stadsplaneringsåtgärder (s 69 m fl ställen). Det var en utveckling som, enligt författaren, startade på allvar under 1880-talet även om en del förebilder fanns redan på 1850- och 1860-talen. Som jämförelse med Stockholm pekar Sheiban på exempel från kontinenten och de brittiska öarna, på städer i vilka man finansierade sina regleringsarbeten genom upplåning. Vidare slås fast att sådana strategier var ekonomiskt genomförbara endast under den långvariga inflationsperiod som rådde 1850–1870. Det låg därför i sakens natur att de styrande i Stockholm blev tvungna att välja en annan modell. Resonemanget är övertygande, men det hade varit intressant att veta något också om hur man hanterade problematiken i andra svenska städer. Hur såg det ut till exempel i Göteborg? Eller i Malmö? Hur löstes finansieringsfrågor av detta slag i dessa städer? Följde andra svenska städer mönstret från Stockholm?

Som illustration till problematiken kan jag ta ett exempel från en relativ småstad, Uddevalla. Där var det så – och då är vi nere på 1850-talet och den inflationsperiod som Sheiban behandlar – att kostnaderna för att sätta upp gasbelysning i staden till stor del finansierades genom de intäkter Uddevalla fick, inte genom upplåning eller genom tomtförsäljning, men väl från handeln med utskänkingsrättigheter.⁹ Stockholm och Uddevalla är förvisso i allt väsentligt olika storheter, men anar man inte här en i huvudsak ekonomisk logik av motsva-

9. Sten Kristiansson, *Uddevalla stads historia, III. 1806–1863*, Uddevalla 1956, s 282ff.

rande slag som i Stockholm? I Stockholm förvandlades intäkter från tomtförsäljning till ett redskap i stadsplaneringen. I Uddevalla transformerades, enkelt uttryckt, brännvin till gasljus enligt samma *logik*. Frågan handlar således om hur pass generellt eller unikt det stockholmska mönstret varit, sett i historiens bakspegel och – i förlängningen – hur långt ett diskursperspektiv kan bära analysen av dessa frågor.

Ett annat exempel berör den roll filantropi spelat som drivkraft i lokala ”bostadspolitiska” sammanhang. När det gäller Stockholm slår författaren fast att ”[f]ilantropin [inte] betraktades [...] av Stockholms kommun som en verklig lösning på de mindre bemedlades bostadsproblem och [den] fick aldrig så stor omfattning som exempelvis i Göteborg” (s 91). Och visst är det ju så att Göteborg av hävd varit mera känt för sådana strategier och synsätt. Ändå förefaller en viss oklarhet finnas om vi relaterar till viss tidigare forskning på området, oklarheter som inte till fullo utreds. Läser vi således Thord Strömbergs uppsats (1992) om den svenska bostadspolitiska utvecklingen så står där att: ”The philanthropic contribution to housing was concentrated in the larger towns [...] Stockholm had the most comprehensive range of measures and, indeed, almost every sort of philanthropic organisation.”¹⁰

Det sagda är dock att betrakta mera som skönhetsfläckar vad gäller undersökningens genomförande. I huvudsak övertygar argumentationen och som ett av avhandlingens viktigare huvudresultat bör framhållas den justering av tidigare bostadshistorisk forskning som Sheiban kan göra. Det gäller den koppling som framhållits mellan, å ena sidan 1880-talets kris inom byggbranschen och å andra sidan arbetarbostadsfrågans uppkomst och formulering i Stockholm. Författaren visar på ett övertygande sätt att problemet betingades mera av den samtida diskursens förutsättningar än av krisen på byggmarknaden. Det var helt enkelt så att de språkliga redskapen, begreppen för att formulera och därmed också angripa problematiken saknades före den aktuella tidpunkten. Diskursen om staden tog tidigare utgångspunkt i helt andra samband och verklighetsuppfattningar och den utmynnade i uppfattningen att kommunen inte hade och inte borde ta ansvar för, eller agera i bostadsfrågan.

Sammanfattande omdöme

Skall jag sammanfatta mina intryck av avhandlingen *Den ekonomiska staden* är dessa att det här är en ambitiöst upplagd och i allt väsentligt grundligt genomförd undersökning. Undersökningen är teoretiskt inspirerad men på samma gång också empiriskt mycket utförlig. Ambitionen att tillföra den historiska forskningen om svensk stadsplanering ett kvalitativt nytt moment är påtaglig och min

10. Thord Strömberg, ”Sweden”, i Colin G Pooley (ed), *Housing Strategies in Europe 1880–1930*, Leceister 1992, s 15f.

uppfattning är att författaren huvudsakligen lyckas i sitt uppsåt. I min granskning av texten har jag visserligen pekat på vad jag uppfattar som en del oklarheter i teoretisk uppläggning och begreppsanvändning – viktiga aspekter som förtjänat en närmare utredning. Därtill efterlyser jag i vissa passager något mer systematiska utblickar från den specifikt lokala arenan. Det handlar om avsnitt i texten som kunde ha utvecklats något och om stycken där jag tror att perspektivet kunnat breddas något med hjälp av tidigare forskning. Men trots dessa anmärkningar skall det understrykas att *Den ekonomiska staden* är en text som väl uppfyller de krav som kan ställas på en svensk doktorsavhandling. Vi är då inne på vad avhandlingen tillför vetenskapssamfundet i form av ny kunskap och nya perspektiv.

Som det nya i avhandlingen framstår inte minst två ting: för det första författarens ambition att föra samman en i sina huvuddrag visserligen rätt välkänd bild av den sociala utvecklingen i det sena 1800-talets och industrialismens Stockholm med stadsplaneringsproblematiken; för det andra strävan att betrakta den senare inte som något naturgivet utan som en i hög grad föränderlig social, ekonomisk och inte minst diskursiv process med tydliga inbyggda begränsningar för vilka frågor som över huvud taget kunde formuleras vid en given tidpunkt. Även om det tycks mig att författaren drar aningen för stora växlar på inslaget av kontinuitet när vi kommer in på frågan om övergångarna till 1900-talets utveckling realiserar han ändå avhandlingens utgångspunkter.

På så vis tillför oss Hossein Sheibans avhandling ny kunskap på två sätt: dels genom den detaljerade empiriska analysen av stadsplaneringsprocessen i Stockholms stad under 1800-talet, dels genom sitt val av infallsvinkel och tolkningsperspektiv, något som jag också tror kommer att verka befruktande på den fortsatta diskussionen om svensk stadsplanering i historiskt perspektiv. Som ett huvudresultat i avhandlingen framstår den empiriskt väl underbyggda analysen av arbetarbostadsfrågan. Den senare kan, precis som författaren framhåller, inte betraktas som en enkel reflex av det sena 1800-talets byggnadskris. Bland annat på denna punkt lyckas Hossein Sheiban fördjupa och nyansera vår bild av det sena 1800-talets Stockholm. Avhandlingen *Den ekonomiska staden* bjuder i detta och andra avseenden läsaren på värdefull läsning.

Martin Åberg*

* Fakultetsopponent